

O bracích

Alena Pomajzlová

V říjnu roku 1924 dokončil Josef Váchal Krvavý román, který bývá charakterizován jako parodie lidových románů, rozšířených zejména v druhé polovině 19. století. Autor sám označil své dílo za román "satirický a groteskní", ale vedle toho zároveň i za "pokus o typ ideálního krvavého románu", za jeho "esenci a výtažek". Dáme-li stranou Váchalův smysl pro ironii a mystifikaci, vyvstane otázka, o čem tyto protikladné charakteristiky vypovídají, zda se opravdu vylučují a zda by podrobnější pohled na vztah Váchalovy "parodie" k původním lidovým románům a vzájemné srovnání těchto románů nepřinesly nějakou odpověď.

Východiskem pro toto zkoumání byly studie Jurije Tyňanova O parodii a K teorii parodie.¹⁾ Autor v nich kritizuje starší definice parodií, které - podle něj - podstatu tohoto jevu nevystihovaly. Problematické především myšlenku, že by záměrem parodie mělo být nutně zesměšnění. Podstatu parodie vidí Tyňanov v zaměřenosti na jiné dílo či díla, to znamená, že parodie vzniká s ohledem na dílo již existující. O parodii lze tedy mluvit tehdy, kdy dílem prosvítá druhá, parodovaná rovina. V tomto sepětí předlohy a její parodie je nutno splnit ještě jednu podmínku: musí dojít k nesouladu a k posunu obou rovin, parodovaného díla i parodie. Uvědomění si tohoto nesouladu rozdvouje vnímání, otevírá dvojznačné chápání díla.

Jako materiál příspěvku poslouží Váchalova sbírka lidových románů, která je nyní ve správě Strahovské knihovny.²⁾ Tyto romány na pokračování přinášely dobrodružné, senzační a neuvěřitelné příběhy. Kromě sentimentální romantiky, kouzla nechtěného a příkladů ctností a vznešenosti, které zaujaly i jiné moderní umělce,³⁾ mají tato díla i další společné rysy, které jsou důležité v této souvislosti, tj. z hlediska parodie. Nebudu si zde příliš všimnout primární, zjevné roviny: rozvíjení, spádu a zvrátů děje, ale zastavím se u stavby a struktury těchto románů.

Aby nepoklesl už jednou vzbuzený zájem čtenářů a nepřetrhl se řetěz ve vydávání románů, nepsaly se příběhy stále nové, ale vsadilo se na jistotu: přebíraly se jednotlivé postavy, scény a místa ze starších, již

publikovaných děl. Ve Váchalových poznámkách ke krvavým románům můžeme číst: "... všechny ty exposice a rozvíjení dějů na jedno brdo byly a jeden autor od druhého si je vypůjčoval a všelijak přeházal a proměňoval; kdo si dal práci a přečetl celou edici páně Hynkovu, žasne, kterak rařinovaně během doby ty nové události postaveny byly na zápletkách a katastrofách oněch starých, před léty už vydaných dějů románových..."⁴⁾ Je tu zjevná zaměřenost na již vytvořené literární dílo, navíc velmi specifická a konkrétní: romány se vlastně skládaly z jednotlivých již dříve použitých a osvědčených prvků, z úspěšných epizod, střetnutí, tajuplných míst a pozoruhodných rekvizit. V úsilí o co největší napětí se hromadily efektní detaily, jejichž souvislost se měla ukázat až o mnoho stránek dál a někdy se neukázala vůbec, protože se na ně pravděpodobně zapomělo.

"Tak se kouřila vonná havana a střílelo z revolverů v dobách, kdy po těch věcech šajnu nebylo,"⁵⁾ píše dál Váchal. Román je vlastně sumou rozličných jednotlivostí, převzatých z různých dob a míst, pospojovaných a doplněných na bizarní celek. Přebíráním a skládáním motivů docházelo nejenom k omylům, ale do bezprostřední blízkosti se dostávaly prvky ze vzdálených oblastí a vytvářely nečekané zkratky: vznešenost se ocitala vedle banality, ušlechtilý záměr, který "sestoupil" se své výše, sklouzl do komiky. Jeden příklad za mnohé: v románě Tajnosti pražské ryje nevinně odsouzená na smrt v žaláři dlouhé milostné vyznání nehem do chleba (v románu vydá na několik stránek tištěného textu). Její ochránce si ho dojat přečte a pak, "se srdcem soucitným a s tím přesvědčením, že je nevinná, opouští soudní dům, aby v hostinci nezmeškal oběd".⁶⁾

Přestavění a nová skladba dílčích částí a motivů převzatých z jiných děl proměňují původní ("vznešený", vážný) význam a posouvají ho ke komice. Spojování nesourodých prvků tu funguje jako vtíp, který prostupuje - i když nechtěně - lidovými romány v detailech i v celku: po odběru všech románových sešitů a zaplacení menšího příplatku měl čtenář právo na prémii, jež vskutku "korunovala" dílo: za krvák Prodaná nevěsta aneb Lidokupec amsterodamský byla nabízena Žižkova smrt v 25 olejových barvách od Fr. Bízy; za román Ztracená milénka mohl čtenář dostat tentokrát 18barevný obraz Upomínka na slávu roku 1845 apod. Vedle spojování prvků ze vzdálených a nesouměřitelných oblastí se přebírala z románů i určitá hierarchie hodnot, která se v novém díle ještě zdůraznila a zveličila. Objevuje se tak nadsázka, např. citů a galantnosti, které nejsou zcela na místě. V románě Žebrácká hraběnka objeví policejní komisař těžce raněného. Nejdříve jde pozdravit dámu, pak zajde na strážnici zjistit, co se to tu stalo, dá příkazy k pronásledování zločinců, kterým je ostatně už dlouho na stopě. Mezitím krev neustále kape a čtenář je napjat, stihne-li komisař raněného zachránit. Přehnaným zdůrazňováním jedné stránky se jednání postav blíží až k absurditě. Vypadá to, jako by se původní záměr vymkl pisatelům

z rukou a zlomyslně se obrátil proti nim.

Pro lidové romány je dále typické neměnné členění, jdoucí z románu do románu, pravidelný rytmus střídajících se kontrastů jak v charakteru postav, tak v rozvíjení děje. Hlavní postavy mají vždy svého protihráče s opačným znaménkem. Působí na ně střídavě dostředivá a odstředivá síla: jednající postavy, ať jsou kdekoliv, vždy se ve stejnou chvíli (náhodou) setkají na stejném místě, kde dojde ke konfliktu; po něm jsou všichni "vrženi" na různé strany, dokud je zase "osud" (zde: pravidlo rytmického střídání) znovu nespojí. Konflikt se opakuje, rozdíl je snad jen ve větším počtu postav. Román narůstá co do kvantity (s novými postavami narůstají i nové dílčí epizody, děj přeskakuje z místa na místo podle toho, s jakou postavou právě jsme), román dosahuje až několika tisíce stran, ale zápletky jsou stále tytéž. Děj je ovládán mechanickým opakováním téhož principu.

Už nyní lze konstatovat, že rysy uváděné Tyňanovem se u lidových románů ve větší či menší míře objevují: používání téhož schématu v rozvíjení děje, přejímání prvků a motivů z předchozích děl a jejich kombinování a spojování, přestavění částí, zpřetrhání spojů, nadsázka hraničící s karikaturou. Smysl děl vzniklých takto z druhé až třetí ruky se mění: význam se posouvá od napětí k smíchu. Ač nechtěně a nezáměrně, dopouštějí se lidové romány parodie.

Josef Váchal svým Krvavým románem vytvořil už parodii zcela záměrnou. Lidové romány přejímaly, kombinovaly a nadsazovaly tak, ŽE parodovaly, Váchal to dělal, ABY parodoval. Není-li příliš přehnané tvrzení, že lidové romány byly vlastně parodií sama sebe tím, že se parodovaly navzájem, pak je Váchalův román parodie parodie. Je to dílo, které má parodickou "zaměřenost", parafrázuje určitý žánr literatury a jeho význam posouvá jinam; z lidových románů vybírá jednotlivé prvky, nově je kombinuje a zároveň zveličuje. Dvojitá rovina parodovaného díla i parodie se soustřeďuje v jednom díle, ale jinak, než jak to naznačil lidový román. Dvojznačnost lidového románu spočívá v jeho mimovolné sebearodii. Dvojznačnost Váchalova díla postoupila dál: k záměrné parodii celého žánru, který se parodoval, rozvíjejíc přitom ad absurdum jeho vlastní metody a postupy. Váchal všechny vnější rysy parodie, v lidových románech obsažené buď v zárodku, nebo neintencionálně, nejen využil, ale i "zneužil": vědomě je zdůraznil a nadsadil, aby vyzdvihl onen komicko-absurdní efekt lidových románů. Vytěžil maximum ze směšnosti stereotypu použitím právě stereotypu, z komiky obsažené v nesouměřitelnosti dějů, pohnutek i slovních výrazů jejich nadužíváním. Zdůraznil rozbitost děje zkrácením kapitol a prodloužením vzdáleností mezi místy děje. Nevynechal ani komiku jazykovou používáním archaismů, inverze či nelogicky připojovaných vedlejších vět.

Svou strukturou odpovídá Váchalovo dílo žánru lidových románů, kam chce být začleněno i svou předstíranou autenticitou. Je vystavěno zevnitř tohoto žánru, ale nahlíženo zvenčí, z odstupu. Vědomé přehánění důslednosti, s níž je "prototyp" krvavého románu konstruován, se už z rámce žánru vyčleňuje a obrací se proti němu z pozice destruktivní satiry a parodie. Konstrukce a destrukce tu fungují zároveň, "ideál" a "satira" se dotýkají. Váchalova paradoxní charakteristika, která posloužila jako podnět této úvahy, není jen matoucím znejasněním, ale, jak je vidět, má i své opodstatnění.

- 1) J. Tyňanov, Literární fakt. Praha 1987.
- 2) Je uložena na Starých Hradech a obsahuje tato díla (v abecedním pořádku podle titulů):
 - Černý papež aneb Jezovitské pikle u dvora císařovny Marie Teresie. Historický román od Arthura Storcha. Nakl. J. Schalek, Praha
 - Červený Beneda aneb Loupežnická peleš v zakletém městě. Román ze skal Adrsbašských. Dle podání lidu vzdělal Fr. J. Urban. Nakl. Fr. Karafiát, Brno
 - Dobrodružství Babinského. Sensační román z první polovice tohoto století. Napsal J. Tvrdý. Nakl. A. Synek, Praha
 - Dvě ženy pod jednou střechou aneb Zášť a láska. Vypravuje dle vlastní zkušenosti Robert Štum
 - Englův mlýn pod Vídeňským vrchem aneb: Spiknutí jezovitů a Maďarů proti císaři Josefu I. Historický román od Th. Scheibe. Nakl. A. Hynek, Praha
 - Evropští vystěhovalci v Americe. Román z nynější doby. Nakl. A. Hynek, Praha
 - Ferina Lišák z Kuliferdy a na Klukově čili Kratičká historie zlopo- věstných kousků starého Reineke již vydal dle mnohých rukopisů slo- vanských Dr. J. P. Jordan. Nakl. F. Tempský, ²Praha 1867
 - Hanička, dcera lesníkova. Román od spisovatele románu "Milada". Nakl. A. Hynek, Praha
 - Havířova dcera. Román. Dle skutečných událostí vypravuje F. Lišenský. Nakl. A. Hynek, Praha
 - Hrabě Monte Kristo. Román od Alexandra Dumasa. Přeložil P. Š. T. Nakl. A. Hynek, Praha
 - Hugo a Kleta neb: Kamenná svatební postel ze čtrnáctého století od Christ. Jindř. Špysa. Vyd. Fr. X. Škarniel a synové, Skalice 1867

- Karel Moor. Historický román z doby třicetileté války. Vypravuje Dr.Köhler. Nakl. A.Hynek, Praha
- Kníže dobrodruh aneb kletba zrazení lásky. Sociální román. Sepsal Dr.Rafael. Přeložil V.Bambas. Nakl. Z.Bensinger, Praha, Vídeň
- Krvavá svatba aneb mořský loupežník benátský. Historický román. Přel. V.Bambas. Nakl. Z.Bensinger, Praha
- Lips Tullian, nejobávanější náčelník lupičů. Historický román. Zpracován od Kvidona z Felsů. Nakl. A.Hynek, Praha
- Loupežníci ve fraku čili Kdo s koho, ten toho. Původní román z nynějších dob. Sepsal ++. Nakl. A.Hynek, Praha 1875
- Marino Marinelli aneb Krvavá svatba. Historický román. Nakl. A.Hynek, Praha
- Mír a válka. Román D^{ra} K.H. Přeložil Rudolf Kerhan. Nakl. J.Rubinstein, Vídeň
- Mnichova žena aneb Strašidlo v císařském hradě. Historický román z doby reformace za panování císaře Maximiliána II. a Rudolfa II. Sepsal Th.Scheibe. Nakl. A.Hynek, Praha
- Natalie. Od manžela zavržená a ze země vypovězená královna srbská. Historický román od Savy B. Nakl. A.Hynek, Praha
- Nevěsta Benátská. Román z konce 16.století. Nakl.C.Daberkow, Vídeň
- Nevinný odsouzenec čili Hrůzy galejního otroctví. Dle skutečných událostí vypravuje Dr.K.Tornov. Přel. V.B. Nakl. A.Hynek, Praha 1874
- Opuštěná. Historický román z mládí císaře Josefa II. Sepsal Th. Scheibe. Nakl. A.Hynek, Praha
- Proklatec. Román od kněze +++++. Z francouzského zčeštil Em.Vávra. Nakl. A.G.Steinhauser, ²Praha 1867
- Rázná vlastenka II. Hraběnka Eleonora Batthyany a její únosce. Historický román od Th.Scheibe. Nakl. A.Hynek, Praha
- Rinalda, banditova nevěsta. Historický román ze života italských zbojníků a karbonárů od A.Söndermanna. Přel. V.B. Nakl. A.Hynek, Praha 1875
- Róža Šandor. Historický román z doby uherské revoluce. Nakl. A.Hynek, Praha
- Rusý vypovězenec aneb Šlechtnost židova. Román ze života ruského od S.S.Konigse. Nakl. Fr.Neubert, Slaný
- Sibiřské hroby aneb: Hrozné osudy vypovězených odsouzenců. Vypravuje dle skutečných událostí V.V.Falk. Nakl. A.Hynek, Praha
- Tajemství zámku Felseku. Román z české minulosti. Sepsal A.Sternberk. Nakl. A.Hynek, Praha
- Tajemství zpovědnice. Historický román z doby jezovické v Rakousku. Od spisovatele románu "Císař Josef II. a Nepřátelé světla". Nakl.

- A.Hynek, Praha 1872
- Tajnosti svatovítské trestnice v Praze. Nakl. A.Hynek, Praha
 - Travič. Román od K.Marlova. Nakl. A.Hynek, Praha
 - Tři léta z třiceti. Historický román z dějin českých, z doby původu a počátkův třicetileté války od Ludvíka Rellstaba. Přel. dr.V.L. Moser. Nakl. I.L.Kober, Praha 1869
 - Vězeň na Špilberku a hrůzy jeho podzemních žalářů. Nakl. A.Hynek, Praha
 - Vězeň v Andělském hradě. Román od Th.Scheibe. Nakl. A.Hynek, Praha
 - Vlasta. Sirotek z Červeného Hrádku, nešťastná oběť krásné hříšnice. Sensační román z našich dnů. Nakl. A.Synek, Praha 1902
 - V poutech lásky. Láska a utrpení krásné dívky z továrny, Růženy Borotínovy. Lidový román od R.J.Hálka. Nakl. J.Rubinstein, Vídeň
 - Zakuklený princ, čili Pařížská náměsíčnice. Historický román od E.A.Königa. Přel. V.Bambas. Nakl. Z.Bensinger, Praha
 - Ztracený syn. Román ze společenského života. Nakl. A.Hynek, Praha
 - Žebrácká hraběnka aneb Osudy dcery z rodu hraběcího. Román ze života. Nakl. C.Daberkow, Vídeň.
- 3) J.Váchal si poznamenal do románu Žebrácká hraběnka: "Tento román - jsa dle všeho poctivě přečten - inspiroval spisovatele Karla Čapka k napsání jeho pozoruhodné essaye Román pro služky, v době, kdy zásluhou knihkupce ze Skořepky v Praze I., Recha, vlastnil jsem už haldu podobných knih, škvárů to i pozoruhodných prací obou Bambasů, Sabiny aj. J.V. 56."
 - 4) J.Váchal, **Velmi pěkná a užitečná knížka pro pijáky vína, rytce a řezáče dřeva všeho druhu...**, rukopis LA PNP, fond J.Váchal.
 - 5) **Tamtéž.**
 - 6) **Viz tamtéž.**